Reviews

Бәяләмә һәм күзәтүләр

Рецензии и обзоры

REVIEW OF THE MONOGRAPH “TATAR DASTANS IN WORLD CIVILIZATION” BY LILIYA MUKHAMETZYANOVA

Nerkes Akhmetovna Hubbitdinova,

Ufa Federal Research Center RAS,
71 Prospect Oktyabrya, Ufa, 450054, Russian Federation,
narkas08@mail.ru.

Gulnar Vildanovna Yuldybaeva,

Ufa Federal Research Center RAS,
71 Prospect Oktyabrya, Ufa, 450054, Russian Federation,
nargul1976@list.ru.

The article reviews Liliya Mukhametzyanova's research monograph on the national epos from the repertoire of the Tatar people's written culture. The authors briefly describe its structure, evaluate its scientific novelty and reveal the theoretical and practical significance of the study.

Key words: research monograph, epos, dastans, folklore studies, literary criticism, Tatar people, variant, version, materials.

The object of Dr. Mukhametzyanova's research monograph “Дөнья цивилизациясендә татар дастаннары” (“Tatar Dastans in World Civilization”), written in the Tatar language, is dastans common in books and writing among the Tatar people [Möhämmätҗанова, 2018]. The topic is extremely complex, being explored at the intersection of several branches of the humanities, which is determined by an integrated approach, forming the methodological basis of this study. The work of Liliya Mukhametzyanova is a step forward in the research into world epos - a fundamental trend in literary and folklore studies. It makes great contributions to the solution of such research problems as comparative studies of Tatar epos and the epos of other nations. To achieve this goal – scientific generalization of Ta-

tar dastan theoretical representations found in numerous manuscripts, the author builds a step by step strategy, scrutinizing the monuments of this category. She evaluates and identifies typological features of the studied dastan variants, shows their general evolution and their genetic and contact relationships, revealing their typological commonality with the world epic. The author considers Tatar dastans as an important part of the epic genre in folklore, literature and culture of the Turkic and foreign language world. We believe that the author makes an adequate assessment of Tatar dastans' place in the history of literature and folklore, as it contributes to the popularization of national epic art on a world scale.

The structure of the monograph is well thought out, divided into two chapters, their titles compactly

reflecting their content and the issues, raised in these chapters and their sections. The introduction includes all the points generally covered in research monographs. The undoubted achievement and novelty of the research is the development of a new conception concerning the genre of the epos and its dominant variety among the Tatar people. Its introduction describes Dr. Mukhametzyanova's interesting scientific viewpoint on the classification of Tatar book dastans. She proposes a completely new approach to the problem, based on the principles of the epos classification, previously known in Tatar and world folklore and epos studies, and expounds her scientifically based and expedient opinion on this sensitive issue. The researcher identifies heroic and romance book dastans, dividing them into subtypes, and describes the overall evolution in the emergence and development of the Tatar epic. The conclusions are convincing, they contribute to the systematization of Tatar dastans' varied plots and can be assessed as a new step along the path of scientific advancement, an original scientific achievement of Dr. Mukhametzyanova.

Based on the thematic classification, proposed by the author in the introduction, the first chapter "Heroic Dastans of the Tatar People" and the second one "Romance Dastans" discuss Tatar epic monuments. The author designates the place of the Tatar dastan among Turkic and world epos. Along with a detailed study of about forty variants of certain epic stories (such as dastans about Kaharman Katil, Chura-batyr, Kur ugly, Takhir and Zuhra, Leyla and Majnun), discussed in separate paragraphs of the first and second chapters, Dr. Mukhametzyanova describes and analyzes other subjects equally important in Tatar literary and folklore studies without dividing them into separate paragraphs. In accordance with the topic, the author provides impressive science facts about the creation and dissemination of the dastan plots "Idegei", "Alpamysh", "Tulyak Kitaby", "Kyssai Syakam", "Yosif Kitay", etc. among the Volga Tatars.

Chapter One, "The Heroic Dastans of the Tatar People", contains many new valuable observations and theoretical positions. This chapter examines in detail the epic monuments "Kaharman Katil", "Chura-Batyr" and "Kur ugly". According to the features characteristic of folk works, each voluminous epic monument leads a varied existence. The author studies every existing variant, every dastan manuscript, subjecting each of them to a thorough comprehensive analysis. Here, Dr. Mukhametzyanova singles out dastans of a religious nature, and reasonably examines them in the group of heroic dastans.

The chapter "Romance Dastans" is devoted to a special thematic and epic-lyrical variety of dastans - romantic dastans. This chapter discusses two popular stories in the history of literature and folklore - the story of Leila and Majnun, and Tahir and Zuhra. The episodes of the plot, the way of thinking, the style and language of the Tatar dastans, investigated in the category of romantic book dastans, are also subjected to scientific scrutiny, the conclusions are based on specific observations and analysis. As the undoubted merit of this chapter, we should note the materials, found by the folklorist during folklore expeditions in places of compact residence of the national culture carriers and used productively in this research.

The conclusion of the monograph is also worthy of attention. This part presents relevant results and generalizations. The author of the monograph displays serious erudition, thorough knowledge of research material, and a sense of poetic word. As a result, the monograph provides scientific evidence of the worthy place and role of Tatar dastans in written culture and world civilization. The research result possesses originality and clarity, and can be interpreted as an independent and self-sufficient phenomenon.

The monograph covers extensive factual material. The author has carefully studied numerous publications on the research topic, Tatar and Turkic epic folklore and literature, and written monuments of medieval literature. She has developed clear methodological principles for studying interrelations between folk epic and literary-written traditions, consistently following them throughout her study. Of scientific interest are the excursus of the monograph author on the ancient layers of culture, on the ancient Turkic epic and medieval Oriental literature, her references to the works of Russian and foreign researchers, when she discusses their views on the problem and develops her own scientific conception - all these enriches the reader's knowledge.

Liliya Mukhametzyanova's monograph, as any other work connected with the analysis of large amounts of theoretical factual material, is not without some flaws and moments that require clarification. As a background for the study of Tatar dastans, the author draws on samples of the epic heritage of other Turkic peoples. In our opinion, the author could expand the background of the study by including Bashkir national versions of the considered and other subjects. Hopefully, all this will be the subject of further research conducted by the author, who has successfully dealt with the complex problems of the history of literature and folklore studies.

The practical significance of Dr. Mukhametzyanova's monograph is the possibility to use its content and results for a comparative analysis in the similar studies of interrelations between folklore and literary genres, and ethnic worldviews. The methodology, proposed in the monograph, provides ample opportunities for analyzing not only literary and folklore material, but also a wide variety of cultural phenomena. We should also note major theoretical significance of Dr. Mukhametzyanova's research: the ideas, arguments and evidence, put forward by the author, are a great contribution to literary and folklore studies.

The scientific conceptions, formulated in Liliya Mukhametzyanova's monograph, her recommendations and conclusions make it possible to qualify her work as a new major scientific achievement in Russian philological science. This work has an important socio-cultural significance.

References

Mukhametzyanova, L. Kh. (2018). *Dön'ya tsivilizatsii asendä tatar dastannary* [Tatar Dastans in World Civilization]. 280 p. Kazan, G. Ibrahimov Institute of Language, Literature and Art. (In Tatar)

ФИЛОЛОГИЯ ФӘННӘРЕ ДОКТОРЫ МӨХӘММӘТЖАНОВА ЛИЛИЯ ХАТИП КЫЗЫНЫҢ «ДӨНЬЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯСЕНДӘ ТАТАР ДАСТАННАРЫ» ИСЕМЛЕ МОНОГРАФИЯСЕНӘ БӘЯЛӘМӘ

Нәркәс Әхмәт кызы Хөббитдинова,

РФА Уфа федераль тикшеренү үзәгенә Тарих, тел һәм әдәбият институты,
450054, Россия, Уфа ш., Октябрь проспекты, 71 нче йорт,
narkas08@mail.ru.

Гөлнар Вилдан кызы Юлдыбаева,

РФА Уфа федераль тикшеренү үзәгенә Тарих, тел һәм әдәбият институты,
450054, Россия, Уфа ш., Октябрь проспекты, 71 нче йорт,
nargul1976@list.ru.

Мәкалә Л.Х. Мөхәммәтжанованың татар халкының язма мәдәни мирасы – милли эпосны өйрәнүгә багышланган фәнни монографиясенә бәяләмәдән гыйбарәт. Авторлар тикшеренү эшенә структурасына кыскача характеристика бирәләр, хезмәтнең фәнни яңалыгын, теоретик һәм практик әһәмиятен ачыкыйлар.

Төп төшенчәләр: фәнни монография, эпос, дастан, фольклористика, әдәбият белеме, татар халкы, вариант, версия, материаллар.

Л. Х. Мөхәммәтжанованың «Дөнья цивилизациясендә татар дастаннары» [Мөхәммәтжанова, 2018] дип исемләнгән фәнни монографиясенә тикшеренү объекты – татар халкында китабиязма формада таралган популяр дастаннар. Тема шактый катлаулы, гуманитар фәннәрнең берьюлы берничә тармагы белән керешкән, шуңа күрә комплекслы якин килүне таләп итә. Татар эпосына бу рәвешле якин килү монографиянең автор тарафыннан бик төгәл формалаштырылган методологик нигезен тәшкил итә дәр. Л. Х. Мөхәммәтжанованың әлегә хезмәте – әдәбият белемдә һәм фольклористикада фундаменталь юнәлешләрнең берсе булган дөнья эпосын өйрәнүдә житди адым, милли эпосны башка халыклар эпосы янәшәсенә куеп, чагыштырып тикшерү өлкәсендә зур фәнни алгарыш.

Күп санлы кулъязмалар булып таралган татар дастаннарына карата фәндә гомуми караш формалаштыру максатына автор әлегә категориягә керә торган дастан текстларын бик жентекле өйрәнү аша килә, өйрәнелә торган дастан вариантларының һәркайсына типологик характеристика бирә, аларны төрле яклап бәяли, дастаннарның үзара генетик һәм контакт бәйләнешләрен ачыкый, татар телле эпик истәлекләрен дөнья эпосы белән уртаклыгын ача. Монографиядә татар дастаннары автор тарафыннан фольклорда, әдәбиятта, төрки һәм башка телле дөнья мәдәниятендә эпос жанрының бик әһәмиятле өлеше буларак карала, милли эпик иҗат бөтен дөнья масштабындагы башка эпослар белән бер дәрәжәгә куеп популярлаштырыла.

Монографиянең структурасы бик оста корылган. Хезмәт ике бүлектән тора, бүлек исемнәре эчтәлекне һәм һәр параграфта күтәрелгән проблемаларны эзлекле ача. Кереш фәнни монографияләр өчен кабул ителгән барлык пунктларны үз эченә алган. Хезмәттә эпос жанрына карата һәм аның тарихның билгеле бер этабында татар халкында өстенлек алган китаби-язма төренә мөнәсәбәттә өр яңа концепция булдырылган һәм моны монографиянең бәхәссез уңышы, фәндә зур яңалыгы буларак билгеләү дәрәжәс булып. Керештә Л. Х. Мөхәммәтжанова татар китаби дастаннарын классификацияли, эпос өйрәнү өлкәсендә һәм фольклористикада дөньякүләм кабул ителгән принципларны исәпкә алып, мәсьәләгә яңача якын килә, четерекле өлкәдә фәнни нигезле, максатка ярашлы үз фикерен белдерә. Тикшеренүче татар китаби дастаннарын героик һәм романик дигән ике төргә аера, һәр төрне үз чиратында ваграк төркемнәргә бүлә, татар эпосының барлыкка килү, формалашу һәм үсешендә гомуми эволюцияне билгели. Автор ясаган нәтижеләр ышандыра, хезмәт күп вариантлы татар дастаннары сюжетларын системалаштыруга йогынты ясый, китапта яңгыраган фикерләр филология фәннәре докторы Л. Х. Мөхәммәтжанова тарафыннан ирешелгән оригиналь фәнни яңалык, фәндә галимнең яңа сүзе буларак кабул ителә.

Татар эпик истәлекләрен автор, кереш өлештә тәкъдим ителгән классификациягә нигезләнеп, «Татар халкының героик дастаннары» һәм «Мәхәббәт дастаннары» дигән ике бүлектә тикшерелә. Автор, бер яктан, гомумтөрки эпоста һәм дөнья эпосында татар дастанының урынын билгели, икенче яктан, милли телдә житди хезмәт башкарып, татар теленең фәнни дәрәжәсен ныгыта, камил телдә дастан иясе хакында халыкка житкерә, татар эпосын популярлаштыра. Л. Х. Мөхәммәтжанова, беренче һәм икенче бүлекләрнең махсус параграфларында Каһарман Катил, Чура батыр, Күр углы, Таһир – Зөһрә, Ләйлә – Мәжнүн кебек сюжетларга татарларда мәгълүм кырыклап варианттагы дастанны аерым-аерым тикшерү белән бер рәттән, татар әдәбият белемендә һәм фольклористикада әһәмияте зур башка сюжетларны да игътибарсыз калдырмаган. Әйтик, аларга махсус бүлекчәләр багышламый гына һәм ни өчен болай эшләнгәннен нигезле аңлатып, ул Идел буе татарларында «Идегәй», «Алпамыш», «Түләк китабы», «Кыйссаи Сәкам», «Йосыф китабы»

һ.б. сюжетлы дастаннарның да барлыкка килү һәм таралу фактларына мөнәсәбәтле, темага муафыйк тәфсилле сүзен житкерә. Әйтергә кирәк, аның әлеге фикерләре фәнни жәһәттән гаять кызыклы һәм фикер уятуга сәләтле.

«Татар халкының героик дастаннары» дип аталган икенче бүлек үз эченә авторның бик кыйммәтле күзәтүләрен һәм теоретик карашларын алган. Бу бүлектә «Каһарман Катил», «Чура батыр» һәм «Күр углы» исеме белән билгеле дастан вариантлары хакында сүз бара. Фольклор эсәрләренә хас билгеләрнең берсе – вариантлылык һәм бу билге күләмле дастаннарның да һәркайсына карый. Автор тикшерүгә алынган дастаннарның бер генә вариантын да игътибардан читтә калдырмай, төрле күләмдәге төрле вариантларның һәркайсына жентекле анализ ясый. Бу бүлектә Л. Х. Мөхәммәтжанова дини эчтәлектәге дастаннарның героик дастаннарның бер төре итеп күрсәтә, аларны дини-героик характердагы эпос дип билгели, мондый төр милли дастаннарга карата булган кызыклы теоретик фикерләре белән уртаклаша, шул рәвешле татар эпосын тикшерүдә мондый төр дастаннарга беренчеләрдән булып әһәмият бирә.

«Мәхәббәт дастаннары» бүлеге романик дастаннарга багышланган. Бу бүлектә татар әдәбияты һәм фольклоры тарихында гаять популяр Ләйлә – Мәжнүн һәм Таһир – Зөһрә сюжетлы дастаннар тикшерүгә алынган. Татар дастаннарының сюжеты, образлары, теле, стиле, эпик мотивлар биредә дә фәнни позициядән торып, жентекле өйрәнелә, авторның конкрет күзәтүләре һәм анализы саллы нәтижеләр ясауга китерә. Бу бүлекнең бәхәссез өстенлегә шунда: биредә фольклорчы-галим Л. Х. Мөхәммәтжанова экспедиция вакытында илнең татарлар күпләп яши торган төбәкләрендә милли мәдәният вәкилләреннән үзе язып алган фактик материалларны да продуктив кулланган.

Монографиянең йомгак өлеше шулай ук игътибарга лаек. Биредә алда каралган мәсьәләләр буенча нәтижеләр ясалган. Монография белән танышканнан соң, авторның бик житди эрудицияле булуы, тикшеренү материалы белән жиңел эш итә алуы, шигъри сүзне тоемлау сәләте, тел байлыгы ачык күренә. Автор татар дастаннарының язма мәдәнияттәге һәм, гомумән, дөнья цивилизациясендәге урынын һәм ролен ачыклауга ирешә алган. Тикшеренүче ясаган нәтижеләр – оригиналь, төгәл, мөстәкыйль.

Монографияда бик зур күләмдәге фактик материал кулланылган, болар – татар һәм төрки эпик фольклоры, урта гасыр язма чыганаclarы һ.б. Моннан тыш, күтәрелгән тема буенча автор файдаланган әдәбият зур исемлек тәшкил итә. Хезмәтендә Л. Х. Мөхәммәтжанова фольклордагы эпик һәм әдәбияттагы язма традицияләрнең үзара йогынтысын өйрәнә, үзенә методологик принципларын булдырган һәм әлеге принципларга монографиянең буеннан-буена тугры калган. Авторның мәдәниятнең борынгы катламнарына, борынгы төрки эпосы һәм урта гасыр көнчыгыш әдәбиятына ясаган экскурсы, Россия һәм чит ил тикшеренүчеләре хезмәтләренә мөрәжәгәте, проблемага карата аларның карашларын ачыклап, үз фәнни концепциясен булдыруы – болар бар да зур фәнни кызыксыну уята һәм укучыга бу өлкәдә белемен арттыру мөмкинлегә бирә.

Монография, күләмле теоретик һәм фактик материал белән эш иткән теләсә кайсы зур хезмәткә хас булганча, автор игътибар итеп бетермәгән кайбер житешсезлекләрдән азат түгел. Тикшеренү эшенә фон буларак, автор татар дастаннарын гына түгел, башка төрки халыкларның да күп кенә эпик мирасын жәлеп иткән. Безнең карашыбызча, хезмәтнең фонын телгә алынган һәм башка сюжетларга башкорт милли версияләрен дә файдалану хисабына

тагын да киңәйтеп булыр иде. Әлбәттә, болары әдәбият тарихындагы һәм фольклористикадагы катлаулы мәсьәләне уңышлы хәл итә алган Л. Х. Мөхәммәтжанованың алдагы хезмәтләрендә исәпкә алыныр дигән теләктә калабыз.

Хезмәтнең практик әһәмияте шуннан гыйбарәт: монографиянең эчтәлеген һәм нәтижәләрен фольклор һәм әдәбият кисешкән аналогик тикшеренүләрдә яисә дөньяга этник караш мәсьәләләрен хәл иткәндә кулланырга мөмкин. Хезмәттә тәкъдим ителгән методология әдәби һәм фольклор материалын гына түгел, мәдәниятнең күп төрле күренешләрен анализлау өчен дә киң мөмкинлекләр ача. Л. Х. Мөхәммәтжанова үткәргән тикшеренүнең теоретик әһәмияте дә бик югары: авторның идеяләре һәм аларны исбатлап китерелгән аргументлар әдәбият белеме һәм фольклористика үсешенә зур өлеш кертә. Л. Х. Мөхәммәтжанованың монографиясендә чагылыш тапкан фәнни концепция әлеге хезмәтне филология фәнендә зур казаныш дип санарга тулы хокук бирә. Хезмәтнең социаль-мәдәни әһәмияте бик зур.

Әдәбият

Мөхәммәтжанова Л. Х. Дөнья цивилизациясендә татар дастаннары. Казан: ТӘҺСИ, 2018. 280 б.

РЕЦЕНЗИЯ НА МОНОГРАФИЮ ДОКТОРА ФИЛОЛОГИЧЕСКИХ НАУК МУХАМЕТЗЯНОВОЙ ЛИЛИИ ХАТИПОВНЫ «ТАТАРСКИЕ ДАСТАНЫ В МИРОВОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ»

Нәркәс Ахметовна Хуббитдинова,
Уфимский федеральный исследовательский центр РАН,
450054, Россия, Уфа, Проспект Октября, 71,
narkas08@mail.ru.

Гульнар Вилдановна Юлдыбаева,
Уфимский федеральный исследовательский центр РАН,
450054, Россия, Уфа, Проспект Октября, 71,
nargul1976@list.ru.

Статья представляет собой рецензию на научную монографию Л. Х. Мухаметзяновой, посвященную изучению национального эпоса из репертуара письменной культуры татарского народа. Авторы кратко характеризуют структуру исследования, оценивают его научную новизну и выявляют теоретическую и практическую значимость работы.

Ключевые слова: научная монография, эпос, дастаны, фольклористика, литературоведение, татарский народ, вариант, версия, материалы.